

УДК 347.91+341.95

Ірина Пасайлюк,*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
факультету № 6
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ЯК СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства як сторін цивільного судочинства та критеріїв визначення їх процесуальної правосуб'єктності. Встановлено поняття та ознаки сторін, особливості правового становища сторін серед інших осіб, які беруть участь у справі, зокрема іноземців та осіб без громадянства. Наявність певних особливостей розгляду і вирішення цивільних справ за участю іноземців та осіб без громадянства в Україні зумовлює актуальність даного дослідження.

Ключові слова: сторони цивільного судочинства, іноземці, особи без громадянства, цивільна процесуальна правосуб'єктність іноземців та осіб без громадянства, легітимація сторін.

Постановка проблеми. Сторони в цивільному процесі персоніфікують цивільну справу і мають бути легітимізовані, що є фундаментальною аксіомою цивільного судочинства. На уявленнях про сторони, склад сторін будуються основоположні процесуальні конструкції співучасті, множинності осіб у цивільному процесі, позову, права на позов тощо. Проблематика процесуального вчення про сторони у наш час більшою мірою має хрестоматійний характер, оскільки досліджувалась досить ґрунтовно упродовж тривалого часу.

Для аналізу поняття «сторона» істотне значення має розгляд питання процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців та осіб без громадянства в Україні. Тому, з огляду на це, нам потрібно з'ясувати правові підстави участі таких осіб у цивільному судочинстві України як сторін спору, а також дослідити комплекс їхніх процесуальних прав та обов'язків, виокремити їх основні ознаки як позивача чи відповідача по справі. У вітчизняній науці інститут участі іноземців та осіб без громадянства у цивільному процесі України як сторін справи є недостатньо розробленим. Саме тому актуальним є завдання дослідити дану проблематику.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню окремих аспектів участі іноземців та осіб без громадянства як сторін спору в цивільному судочинстві України присвячено багато наукових праць, зокрема, таких науковців, як: М. О. Баймуратова, М. Й. Штефана, С. Я. Фурси, В. І. Кисля, Г. А. Цірата, С. С. Бичкової, А. О. Мельникова, Н. О. Чучкової та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних питань процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства як сторін спору в цивільному судочинстві України, з'ясування комплексу їхніх процесуальних прав та обов'язків. Для досягнення поставленої мети основна увага зосереджена на можливості участі іноземців та осіб без громадянства в рамках ци-

вільного процесу України як сторін справи, а також на особливостях їхнього права на звернення до суду за захистом і на судовий захист.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава (ст. 30 ЦПК України). Це дозволяє стверджувати, що сторони – особи, чий спір про право суд має вирішити.

У ст. 3 ЦПК України зазначається, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Згідно зі ст. 15 ЦПК України суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Як видно, поняття сторін у цивільному судочинстві має пов'язуватись із поняттям суб'єктів спору про право, який віднесено законом до судової цивільної юрисдикції.

Деякі вчені вважають, що сторони – це суб'єкти матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду в цивільній справі. Однак це не завжди так. Нерідко мають місце випадки, коли суд, розглянувши справу, встановлює, що позивачу не належить право, на яке він претендує, чи особа, яка виступає відповідачем, не завжди є зобов'язаною особою в даних матеріальних правовідносинах. Тому вважаємо, що спроба давати визначення сторін з урахуванням суб'єктної структури спірних правовідносин недостатньо обґрунтована.

У дослідженні поняття сторін слід виходити з того, що сторони у процесі – інститут процесуального права, а у визначенні сторони повинні по-

еднуватися матеріально-правові та процесуальні ознаки цього поняття. В іншому разі можна припускати, що за відсутності матеріально заінтересованих осіб у процесі — немає сторін. Крім цього, поняття сторони в цивільному процесі є ширшим, ніж поняття сторони в матеріальних правовідносинах, а уявлення про сторони як учасників матеріальних правовідносин є неповним.

Слід зазначити, що на момент відкриття провадження у цивільній справі, а також під час провадження досудового розгляду і навіть під час судового розгляду наявність матеріальних правовідносин невідома, оскільки це встановлюється рішенням суду. Наявність чи відсутність між сторонами матеріальних правовідносин жодним чином не відображається на їхньому правовому становищі.

З урахуванням наведеного багато науковців стверджують, що сторони є лише ймовірними учасниками спірних матеріальних правовідносин [1, с. 237]. Зокрема, А. О. Мельников вважав, що сторони є або ймовірними, або дійсними суб'єктами матеріальних правовідносин. При цьому наявна альтернативність вказаної ознаки (чи є сторони суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, чи ні) зовсім не означає, що така ознака є об'єктивною [2, с. 126]. Такий підхід поділяє також С. С. Бичкова. Але зауважує, що альтернативність такої ознаки є досить сумнівною, виходячи з того, що для статусу сторони цивільної справи не має значення, чи є особи дійсними суб'єктами спірного матеріального правовідношення, чи ні. На думку авторки, якщо сторони не є дійсними суб'єктами матеріального правовідношення, то вони є ймовірними суб'єктами такого правовідношення через свою суб'єктивну впевненість у тому, що їхні права, свободи та інтереси порушені. Таким чином, про альтернативність зазначеної ознаки мова взагалі не має йти. Більше того, на її думку, «дійсність» суб'єкта спірних правовідносин у будь-якому разі встановлюється судом у процесі розгляду і вирішення відповідної цивільної справи. Тому правильним буде визначення сторін тільки як імовірних суб'єктів спірних матеріальних правовідносин [3, с. 97-98].

Зазначена проблематика має суто теоретичний характер. Чинне цивільне процесуальне законодавство не містить норм, у яких ця обставина була б урахована і якимось чином мала вплив на правовий статус сторін. Тобто основним у характеристиці сторін є те, що вони є учасниками правового спору, передбаченого для розгляду судом.

Для визначення поняття сторони, враховуючи напрацювання у судовій практиці та складність матеріальних правовідносин, потрібно зазначити їх основні ознаки. Зокрема: 1) наявний юридичний інтерес, який поділяється на матеріально-правову й процесуальну заінтересованість позивача та відповідача; 2) сторони завжди діють на захист власних інтересів; 3) вони можуть брати участь у справі через свого представника; 4) з приводу розв'язання їх спору судом ухвалюється рішення і поширюються усі правові наслідки законної сили судового рішення; 5) на них покладається обов'язок з оплати судових витрат; 6) у встановлених законом випадках їх можуть замі-

нювати процесуальні правонаступники; 7) сторони — це учасники справ позовного провадження.

Наведені ознаки показують, що сторони в цивільному процесі — це особи, правовий спір яких вирішується в суді, які мають юридичну заінтересованість у результатах справи, наділені комплексом цивільних процесуальних прав та обов'язків, необхідних для захисту своїх прав та законних інтересів, а також для здійснення судової діяльності [4, с. 295].

Як зазначалось, відповідно до цивільного процесуального законодавства, сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Ними можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава. З цього випливає, що іноземці та особи без громадянства також можуть виступати сторонами у цивільному процесі. Засади їх правового становища також визначено на конституційному рівні. Так, у ст. 26 Конституції України закріплено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються такими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. До останніх належать міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України). Зокрема, їм гарантується право на судовий захист (ст. 55 Конституції України). Отже, в Україні для іноземців та осіб без громадянства встановлено національний правовий режим, що поширюється і на сферу здійснення цивільного судочинства [5, с. 81].

Цивільним процесуальним законодавством також передбачено, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи), іноземні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Згідно з ч. 2 ст. 410 ЦПК України іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [6].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [7], іноземці та особи без громадянства мають право на звернення до суду та до інших державних органів для захисту їхніх особистих, майнових та інших прав. У судочинстві іноземці та особи без громадянства як учасники процесу користуються тими ж процесуальними правами, що й громадяни України. Також право іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, іноземних держав (їх органів та посадових осіб) та міжнародних організацій звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів передбачено і в ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» [8].

Огляд судової практики також показує, що іноземці та особи без громадянства мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів і, відповідно, можуть бути сторонами у цивільному судочинстві. Так, наприклад, у справі № 522/18684/15-ц від

12 листопада 2015 року Приморський районний суд міста Одеси розглянув цивільну справу за позовом про розірвання шлюбу.

Позивачем у даній справі є громадянин Великобританії, а відповідачем – громадянка Росії, але обидва вони в Україні мають посвідки на постійне місце проживання з 2010 року, видані на підставі Закону України «Про імміграцію», й останні 5 років проживають на території України, а саме у Приморському районі м. Одеси.

Вирішуючи дану справу, суд враховував такі обставини. Згідно з п. 2 ч. ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: якщо на території України відповідач у справі має місце проживання або місцезнаходження або рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення, або знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи – відповідача. У даному випадку сторони на час розгляду справи проживають на території України.

Окрім іншого, суд зазначив, що відповідно до ч. 1, 2 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування мають право на визнання їхньої правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Шлюб між сторонами було укладено на території Російської Федерації, однак до переліку країн, які приєдналися до Гаазької Конвенції 1961 року, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (апостиль), входять країни Україна та Російська Федерація [9].

Таким чином, іноземці та особи без громадянства можуть бути сторонами в цивільному судочинстві України і мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод та інтересів. Тому вважаємо за доцільне внести зміни до чинного цивільного процесуального законодавства України.

Передумовою набуття зазначеними особами правового статусу певного учасника цивільного процесу є цивільна процесуальна правосуб'єктність. Згідно з ч. 1 ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право», процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначається відповідно до права України [10, с. 235].

Відповідно до положень ст. 28 ЦПК України здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи. Згідно з ч. 1 ст. 29 ЦПУ України, здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи,

які досягли повноліття, а також юридичні особи. Спеціальні правила щодо цивільної процесуальної дієздатності неповнолітніх та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, містяться в ч. 2 ст. 29 ЦПК України [10, с. 235].

При цьому цивільна процесуальна правосуб'єктність кожної іноземної особи в Україні залежить від її ролі в процесі та характеру юридичної заінтересованості (адже процесуальна правосуб'єктність, наприклад, сторони відрізняється від правосуб'єктності третьої особи чи іншого учасника процесу) [11, с. 729]. Оскільки процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначається відповідно до права України, то на них поширюються такі ж процесуальні права та обов'язки, як і на фізичних та юридичних осіб України.

Так, вони користуються правами і обов'язками осіб, які беруть участь у справі (ст. 27 ЦПК України), а також правами і обов'язками, якими наділяються лише сторони у справі (ст. 31 ЦПК України).

Процесуальні права та обов'язки сторін передбачені в багатьох нормах ЦПК України і вони досить різноманітні. Залежно від змісту їх поділяють на: права, пов'язані із самостійним вирішенням обсягу захисту своїх прав та інтересів; права, пов'язані з використанням засобів захисту; права сторін на можливість добиватися перевірки законності та обґрунтованості судового рішення і права, пов'язані з примусовим виконанням рішень. Також за змістом їх поділяють на: права, реалізація яких впливає на динаміку цивільного судочинства, права на участь у судовому розгляді, права, що забезпечують судовий захист у широкому значенні. Враховуючи наведене, слід зазначити, що дати будь-яку універсальну класифікацію процесуальних прав сторін, яка б містила весь їх обсяг, або дати їх повний перелік досить складно.

Загалом, можна виділити такі процесуальні права сторін: право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги; знімати копії з документів, долучених до справи; одержувати копії рішень, ухвал; брати участь у судових засіданнях; подавати докази, брати участь у дослідженні доказів; задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам; заявляти клопотання та відводи; давати усні та письмові пояснення судovi; подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб; користуватися правовою допомогою; знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти; прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти; оскаржувати рішення чи ухвали суду; користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом (ст. 27 ЦПК України) [11, с. 730].

Слід зауважити, що, крім зазначених цивільних процесуальних прав, відповідно до ст. 27-1 ЦПК України іноземці та особи без громадянства малолітні і неповнолітні особи мають також такі

цивільні процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (наприклад, Конвенцією про права дитини 1989 р. [12], Європейською Конвенцією про здійснення прав дітей 1996 р. [13]).

Спеціальними процесуальними правами сторін є: право позивача протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, право позивача до початку розгляду справи по суті шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, відмовитися від позову. Відповідач має право визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов. Сторони можуть на будь-якій стадії цивільного процесу укласти мирову угоду. Кожна зі сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що стосується цієї сторони (ст. 31 ЦПК України); право на відвід (ст. 20, 22 ЦПК України); право на забезпечення позову й доказів (ст. ст. 133, 151 ЦПК України); право на подання заяви про виправлення недоліків у судовому рішенні (ст. ст. 219, 220, 221 ЦПК України) та інші.

Окрім ст. 31 ЦПК України, спеціальні цивільні процесуальні права іноземців та осіб без громадянства як сторін цивільної справи передбачені й іншими статтями ЦПК України. Так, відповідно до ст. 17 ЦПК України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом. Відповідно до ст. 58 ЦПК України сторони мають право обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Згідно зі ст. 128 ЦПК України, після одержання копії ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення [14, с. 98].

Також на іноземців та осіб без громадянства, як на сторін у справі, покладаються процесуальні обов'язки, які забезпечують динамічне функціонування цивільного процесу та є процесуальними гарантіями захисту процесуальних інтересів однієї зі сторін від зловживання процесуальними правами іншою. Серед них: 1) добросовісно здійснювати свої процесуальні права й виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Позивач і відповідач повинні реалізувати свої процесуальні права за призначенням без порушення та обмеження прав та інтересів іншої сторони, своєчасно та в повному обсязі виконувати свої обов'язки; 2) для підтвердження своїх вимог або заперечень подавати всі наявні в них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання не проводилось, до початку розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 27 ЦПК України). Цей обов'язок дисциплінує сторони в процесі їхньої доказової діяльності. Кожна зі сторін повинна завчасно повідомити іншу сторону про наявність в неї

докази. Це дає можливість протилежній стороні завчасно підготуватися до захисту, що, у свою чергу, забезпечує рівність сторін у цивільному процесі; 3) обов'язки у сфері доказування (ст. 10, 60 ЦПК України). Кожна зі сторін зобов'язана довести наявність або відсутність тих обставин, які обґрунтовують їхні вимоги або заперечення. Це здійснюється шляхом подання доказів до суду; 4) повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки на судове засідання (ст. 77 ЦПК України); 5) обов'язки під час судового засідання (ст. 162 ЦПК України) [11, с. 731].

Також слід зазначити, що заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права і обов'язки сторін, за винятками, встановленими у розділі IV ЦПК України [15]. У наведених статтях не виокремлюється поняття громадяни України та іноземець чи особа без громадянства. Наведені процесуальні права стосуються як громадян України, так й іноземців та осіб без громадянства.

Наявність спору про цивільне право між сторонами призводить до того, що сторони є носіями протилежних юридичних інтересів. Юридична заінтересованість сторін є структурованою, а тому розрізняють матеріально-правову й процесуальну заінтересованість позивача та відповідача. Матеріально-правова заінтересованість іноземця-позивача виражається у прагненні отримати те благо, яке принесе йому судове рішення (набуття суб'єктивного права тощо). Матеріально-правова заінтересованість іноземця-відповідача виражається в бажанні отримати судове рішення про відсутність у нього будь-яких зобов'язань перед позивачем (зобов'язання передати речі, тощо). Процесуальна заінтересованість сторін полягає у бажанні отримати рішення про задоволення позову (для позивача) або у відмові у позові (для відповідача). Тобто за характером юридична заінтересованість позивача і відповідача є односторонньою, а за змістом – різною, оскільки інтереси позивача та відповідача прямо протилежні, але в цілому вона має особистий характер [1, с. 239]. Однак слід наголосити, що юридична заінтересованість іноземців та осіб без громадянства – сторін спору – відмінна від заінтересованості органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи чи інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України). Останні мають заінтересованість тільки процесуального, а не особистого матеріально-правового характеру, бо діють в інтересах інших осіб, хоча й від свого імені.

До наведеного варто додати, що ознаки іноземців та осіб без громадянства як сторін спору виявляються у процесуальній співучасті – певному різновиді множинності суб'єктів цивільного судочинства. Це відбувається у таких випадках: 1) пред'явлення позову одним позивачем до кількох відповідачів; 2) пред'явлення позову кількома особами до одного відповідача; 3) пред'явлення позову кількома позивачами до кількох відповідачів [11, с. 135].

Важливим моментом щодо визначення процесуальної співучасті є норми статті 126 та 216 ЦПК України, які стосуються об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог. Так,

відповідно до ст. 126 ЦПК України суддя під час відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду або суд під час її розгляду мають право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача чи до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того самого відповідача. Суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним (ст. 216 ЦПК України). Отже, впливає той факт, що процесуальна можливість об'єднання позовів також створює процесуальну множинність суб'єктів у формі процесуальної співучасті. Іноземці та особи без громадянства – процесуальні співучасники – мають процесуальні права та обов'язки сторони.

Ще однією з основних ознак іноземців та осіб без громадянства як сторін спору є легітимация позивачем себе та відповідача як заінтересованих у вирішенні справи осіб. Однак у ході розгляду цивільної справи може бути виявлено, що позов пред'явлений не тією особою, якій належить право вимоги, чи не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, тобто встановлено, що позивач чи відповідач не є правозобов'язаними суб'єктами матеріальних правовідносин. ЦПК України 2004 р., на відміну від ЦПК 1963 р., не передбачає можливості заміни неналежного позивача. У тому разі, якщо позов, пред'явлений не тією особою, якій належить право вимоги, і це буде з'ясовано судом, суд має відмовити такій особі в задоволенні позовних вимог. Однак щодо випадків пред'явлення позову до неналежного відповідача можливість його заміни в законі передбачена (ст. 33 ЦПК України).

Найчастіше під неналежними відповідачами розуміють таких відповідачів, щодо яких судом під час розгляду справи встановлено, що вони не є зобов'язаними за вимогою особами. Вирішення питання щодо визнання відповідача неналежним слід пов'язувати з відсутністю у нього обов'язку відповідати за даним позовом. Установлення цієї умови є підставою для ухвалення судового рішення про відмову в позові. Щоб визнати відповідача неналежним, крім названої умови, суд повинен мати дані про те, що обов'язок відповідати за позовом покладено на іншу особу. Кваліфікація відповідача як неналежного можлива тільки в тому разі, коли суд може вказати особу, що повинна виконати вимогу позивача, – належного відповідача. І тому неналежний відповідач – це особа, притягнута позивачем як відповідач, стосовно якої встановлено, що вона не повинна відповідати за пред'явленим позовом за наявності даних про те, що обов'язок виконати вимоги позивача лежить на іншій особі – належному відповідачеві [1, с. 249].

Варто підкреслити, що визнання відповідача неналежним можливе тільки в судовому засіданні й тільки тоді, коли відбувається заміна. Лише у разі заміни відповідач, що вибуває, визнається неналежним. В іншому разі відповідач, який міг би бути замінений, бере участь у справі, має весь

комплекс прав та обов'язків, які передбачені статтями 27, 31 ЦПК України, та ін. Важливим є той факт, що заміна неналежного відповідача належним, відповідно до цивільного процесуального законодавства, можлива лише за ініціативою позивача. Тобто обов'язковою умовою заміни неналежного відповідача належним є клопотання позивача, яке має бути розглянуте як відмова від позову щодо неналежного відповідача. Якщо судом у судовому засіданні було встановлено факт пред'явлення позову до неналежного відповідача зі відсутності клопотання позивача, він може залучити належного відповідача як співвідповідача.

Слід зазначити, що це є суттєвим недоліком ст. 33 ЦПК України, тобто належний відповідач має бути притягнутий у справу не співвідповідачем, а як другий відповідач.

Процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства – сторін спору – виявляється не тільки у процесуальній співучасті та заміні неналежного відповідача належним відповідачем, а й у процесуальному правонаступництві. Процесуальне правонаступництво – це перехід матеріальних і процесуальних прав та обов'язків від особи, яка брала участь у процесі стороною (або третьою особою), до іншої особи, яка вступає в процес замість вибулої.

Підставою процесуального правонаступництва є можливість (необхідність) правонаступництва у матеріальних правовідносинах. Ст. 37 ЦПК України передбачає найбільш поширені випадки (підстави), за наявності яких можливе процесуальне правонаступництво. Це, наприклад, смерть фізичної особи, припинення діяльності юридичної особи, заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні та інші випадки.

Перехід матеріальних прав та обов'язків від однієї особи до іншої стає підставою для процесуального правонаступництва. Заміна особи, яка брала участь у процесі як стороною (третя особа чи інша особа), в порядку правонаступництва допускається лише у матеріальних правовідносинах майнового характеру. Процесуальне правонаступництво неможливе у справах, коли позивні вимоги пов'язані з особистими якостями вибулої з процесу особи (стягнення аліментів; відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю, поновлення на роботі; розірвання шлюбу тощо).

Процесуальне правонаступництво допускається на будь-якій стадії цивільного процесу і здійснюється за ініціативою суду (ст. 37 ЦПК України). Відповідно до принципу диспозитивності, вступ до справи правонаступника позивача залежить від його особистого волевиявлення, тому змусити його до процесуального правонаступництва суд не вправі. Якщо іноземець-позивач – правонаступник не бажає вступити у процес, справа закривається за ч. 3 ст. 205 ЦПК України. Згода на притягнення й участь у процесі іноземця-відповідача як правонаступника не потрібна. У разі відсутності такої згоди справа підлягає закриттю також за ч. 3 ст. 205 ЦПК України як відмова позивача від позову.

Правонаступництво оформляється ухвалою суду. На таку ухвалу про відмову суду в допуску

правонаступника може бути подана скарга. Після вступу правонаступника до участі у справі процес продовжується, а всі наслідки вчинення процесуальних дій попередником є обов'язковими для правонаступника [11, с. 141].

Висновки

Викладені положення дають змогу стверджувати, що чинне українське законодавство не містить обмежень щодо цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності іноземних суб'єктів. Відповідно до національного законодавства, процесуальна правоздатність та дієздатність іноземців та осіб без громадянства в Україні визначається відповідно до права України. Так, іноземці та особи без громадянства можуть виступати сторонами справи в цивільному судочинстві України, бути носіями загальних та спеціальних процесуальних прав та обов'язків сторін, якими наділені громадяни України, та мати низку ознак як позивача чи відповідача у справі. Тому положення статті 30 ЦПК України, де передбачено, що позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава, слід доповнити нормою, яка б зараховувала до числа цих осіб іноземців та осіб без громадянства як сторін цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / [В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2016. – 848 с.
2. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А. А. Мельников. – М.: Наука, 1969. – 247 с.
3. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.

Статья посвящена исследованию процессуального статуса иностранцев и лиц без гражданства как сторон гражданского судопроизводства и критериев определения их процессуальной правосубъектности. Установлено понятие и признаки сторон, особенности правового положения сторон среди других лиц, участвующих в деле, в том числе иностранцев и лиц без гражданства. Наличие определенных особенностей рассмотрения и разрешения гражданских дел с участием иностранцев и лиц без гражданства в Украине обуславливает актуальность данного исследования.

Ключевые слова: стороны гражданского судопроизводства, иностранцы, лица без гражданства, гражданская процессуальная правосубъектность иностранцев и лиц без гражданства, легитимация сторон.

The article is devoted to the research of the procedural status of foreigners and stateless persons as parties in a civil proceeding and the criteria for determining their rights as persons before the law. The concept and features of the parties, peculiarities of the legal status of the parties among other persons participated in the case, in particular foreigners and stateless persons, are established. The presence of certain features of hearing and passing judgement on civil cases with the participation of foreigners and stateless persons in Ukraine, determines the relevance of this article.

Key words: parties in a civil proceeding, foreigners, stateless persons, recognition of foreigners and stateless persons as persons before the law, legitimacy of the parties.

4. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.

5. Міжнародний цивільний процес України : навчальний посібник. Практикум / за ред. доктора юридичних наук, професора С. Я. Фурси. – К.: Видавель Фурса С. Я.: КНТ, 2010. – 328 с. – (Серія «Процесуальні науки»).

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.

7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України № 3773-VI від 22.09.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

8. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

9. Справа № 522/18684/15-ц від 12 листопада 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1846>.

10. Мироненко І. В. Міжнародне приватне право : навчальний посібник / І. В. Мироненко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – К.: Алерта, 2013. – 288 с.

11. Цивільний процес України : підручник / за загальною ред. д. ю. н., доцента М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2014. – 744 с.

12. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

13. Європейська Конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. – С. 3355.

14. Чучкова Н. О. Участь іноземних осіб у цивільному процесі України : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Чучкова Наталія Олександрівна. – К., 2013. – 199 с.

15. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за заг. ред. Короєда С. О. – К.: «Центр учбової літератури», 2016. – 524 с.